

Arkeologisk utredning

Ölmstad 5:28

Utredning med anledning av Jönköpings kommuns
planerade förvärv av fastigheten Ölmstad 5:28 inför
exploatering för bostadsändamål

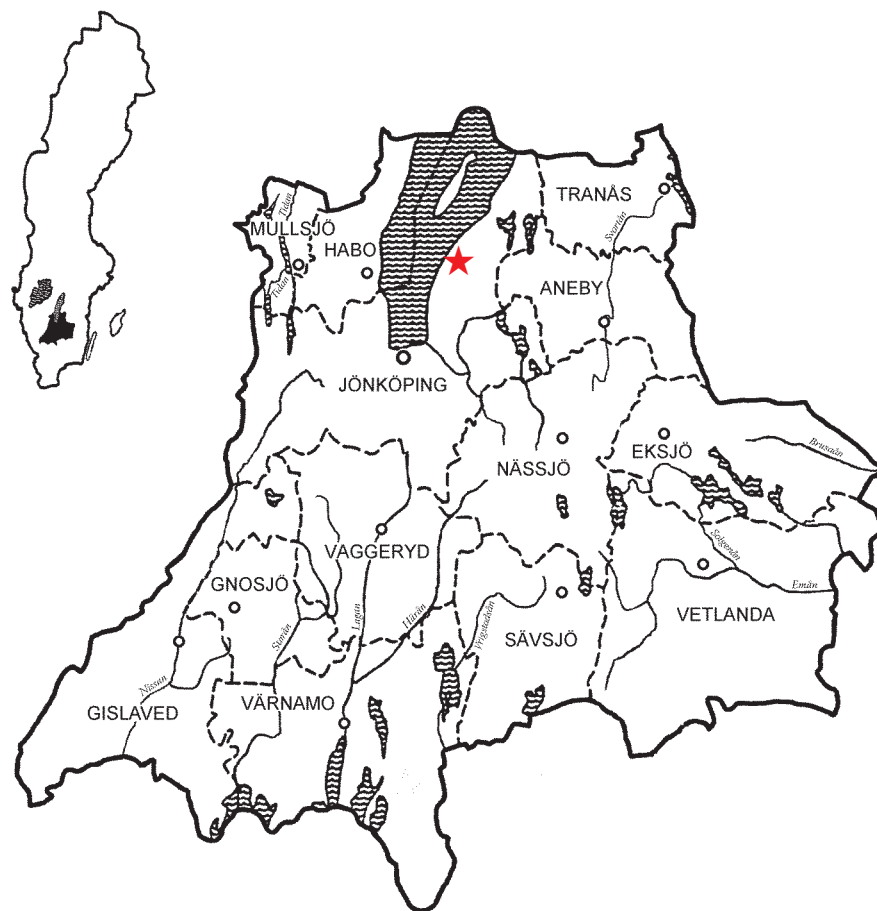
*Ölmstads socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Arkeologisk utredning

Ölmstad 5:28

Utredning med anledning av Jönköpings kommuns planerade förvärv av fastigheten Ölmstad 5:28 inför exploatering för bostadsändamål

*Ölmstads socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar, där ej annat anges: Håkan Hylén
 Grafisk design: Anna Stålhammar
 Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom
 Omslag: Utsikt över Ölmstad 5:28

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
 Tel: 036-30 18 00
 E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och åjourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2009

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund.....	5
Vår kunskap om förhistoriska boplatser	5
Boplatsspår i Ölmstadsdalen.....	5
Utredningen	9
Målsättning.....	9
Metod	9
Kunskapsläge efter inventering	9
Resultat efter sökschaktning.....	12
Förslag till åtgärder.....	12
Sammanfattning.....	13
Administrativa uppgifter.....	14
Referenser.....	15
Tryckta och otryckta källor.....	15
Arkiv.....	15

Bilagor

- Bilaga 1. Fornlämningar i Ölmstads socken
- Bilaga 2. Anläggningar påträffade vid utredningen

FIGUR 1. Utsnitt ur Blå kartans blad 73 Jönköping. Skala 1:100 000. Utredningsområdet är markerat med röd punkt. Se även FIGUR 2 och FIGUR 3.

Inledning

Bakgrund

Inför Jönköpings kommuns planer på att förvärva del av fastigheten Ölmstad 5:28 för villabebyggelse har Jönköpings läns museum utfört en särskild arkeologisk utredning inom området. Fastigheten är belägen söder om Bunnvägen strax öster om vägkorsningen i Ölmstads socken, Jönköpings kommun (FIGUR 1).

Utredningen utfördes i november 2008 efter beslut av Länsstyrelsen i Jönköpings län. Resultaten från utredningen utgör underlag i en fortsatt besluts- och planeringsprocess. Ansvarig för fältarbetet har varit antikvarie Håkan Hylén vid Jönköpings läns museum, som även sammanställt denna rapport.

Vår kunskap om förhistoriska boplatser

Vår kunskap om förhistorien baseras till stor del på uppgifter om var och hur människor begravt sina döda under skilda perioder. Det är dock mycket vanskligt att uttala sig om hur vardagslivet titt sig under förhistorien, eftersom boplatserna ofta saknas. Även om allt fler boplatslämningar har påträffats och undersökts under de senaste åren, har det fram till 1995 inte funnits några kända lämningar efter förhistoriska hus i Jönköpings län. Genom arkeologiska insatser på ett flertal platser i länet har kunskapsläget sedan dess radikalt förändrats. Antalet förhistoriska hus har nu ökat till drygt ett trettiotal (se bland annat tabell i Arkeologiskt program; Cassel 2005:31).

I såväl Jönköpings län som övriga Sverige kan man konstatera att mängden identifierade huskonstruktioner markant ökar genom större ytavbaningar. I samband med mindre undersökningar och sökschakt kan det dock vara svårt att knyta samman spridda anläggningar till meningsfulla konstruktioner. Speciellt kan detta sägas gälla perioder då stora extensiva ytor utnyttjats. Nu är det inte enbart ytornas storlek som spelar roll. En springande punkt är var man tillåts ta upp ytor. För såväl Jönköpings län som på nationell nivå kan man konstatera att utredningsinstrumentets införande har varit avgörande för mängden identifierade huskonstruktioner.

Boplatsspår i Ölmstadsdalen

När det gäller boplatser från järnåldern i Ölmstadsdalen har fysiska lämningar saknats fram till dess att de arkeologiska undersökningarna inom fastigheten Ölmstad 2:16 genomfördes under 2000 och 2001 (Hylén 2009). De flesta boplatserna från förhistorien kan inte lokaliseras med hjälp av endast historiska källor och kartor, utan framträder först vid arkeologiska undersökningar i form av härdar, stolphål och gropar av olika slag. De arkeologiska resultaten från den genomförda undersökningen fyllde en kunskapslucka i Ölmstads socken, även om det funnits uppfattningar om var man skulle kunna söka de förhistoriska boplatserna.

Ofta kan förekomsten av gravar fylla en viktig roll i lokaliseringen av boplatserna. Gravarna kan nämligen även ha haft en funktion som territoriell markering av arvingarnas eller ättens hävd av den mark där förfäderna levde. Gravarnas läge har i detta avseende valts med hänsyn till terrängens egenskaper för att markera sambandet med boplatserna. I motsats till husen var gravarna byggda för att ses av kommande generationer (Selling 1994:28).

Det är brukligt att boplatslämningar förekommer i nära eller direkt anslutning till gravar, gravgrupper eller gravfält under detta tidsavsnitt. Denna aspekt, det vill säga gravarnas relativa förhållande till andra fornlämningar, är ytterst viktig att ta fasta på för att kunna kartlägga och analysera skilda kulturella lokaliseringsmönster för ett område. Gravarna utgör således en indirekt källa till kunskap om boplatsernas existens (Hyenstrand 1979:22; Olausson 1997:96–97).

Ibland påträffas lämningar av de båda fornlämningskategorierna i lager över varandra. Utifrån uppgifter i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS) och resultat från skilda arkeologiska undersökningar kan man konstatera att den vanliga situationen ändå har varit att särskilt avsatta terrängavsnitt har utnyttjats för gravändamål (Hyenstrand 1979:120). Avståndet mellan bo- och gravplats har dock varierat under olika tidsperioder, eftersom det varit avhängigt de skilda kulturella koder som existerat i samhället.

Vid genomgång av de fornlämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS) framträder en fragmentarisk bild av skilda mänskliga aktiviteter som i huvudsak kan kopplas till järnålder. Lämningarna som framför allt utgörs av gravar från äldre delen av perioden, har i stor utsträckning påträffats i randområdet mellan åkermark och den något högre liggande skogsmarken (RAÄ 2, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 22, 40, 41, 42, 65, 66, 70, 97). Gravarna ligger i en vid cirkel runt de nypåträffade boplatslämningarna (FIGUR 2 och BILAGA 1).

Vi kan således tänka oss att det finns fler förhistoriska boplatslämningar i Ölmstadsdalen och att de sannolikt ligger i anslutning till de registrerade gravar som nämns ovan. Många boplatser har utgjorts av enskilda gårdar, bestående av två till tre hus. Ett flertal av de platser med gravar, som ligger belägna i en cirkel utmed randområdet mellan åkermark och den något högre liggande skogsmarken, skulle kunna utgöra olika gårdsgravfält som varit avsedda för den intilliggande gårdens invånare (FIGUR 2). Om ett sådant lokaliseringsmönster även har gällt för järnålderns Ölmstadsbor får eventuella framtida undersökningar utvisa.

Gravfältet (RAÄ 10) på moränhöjden norr om undersökningsområdet skiljer sig i några avseenden från de omkringliggande gårdsgravfälten, bland annat när det gäller placering och storlek. Läget på en moränhöjd mitt i dalgången innebär att gravfältet är exponerat mot hela bygden. Vetskapen om att en bekant eller släk-

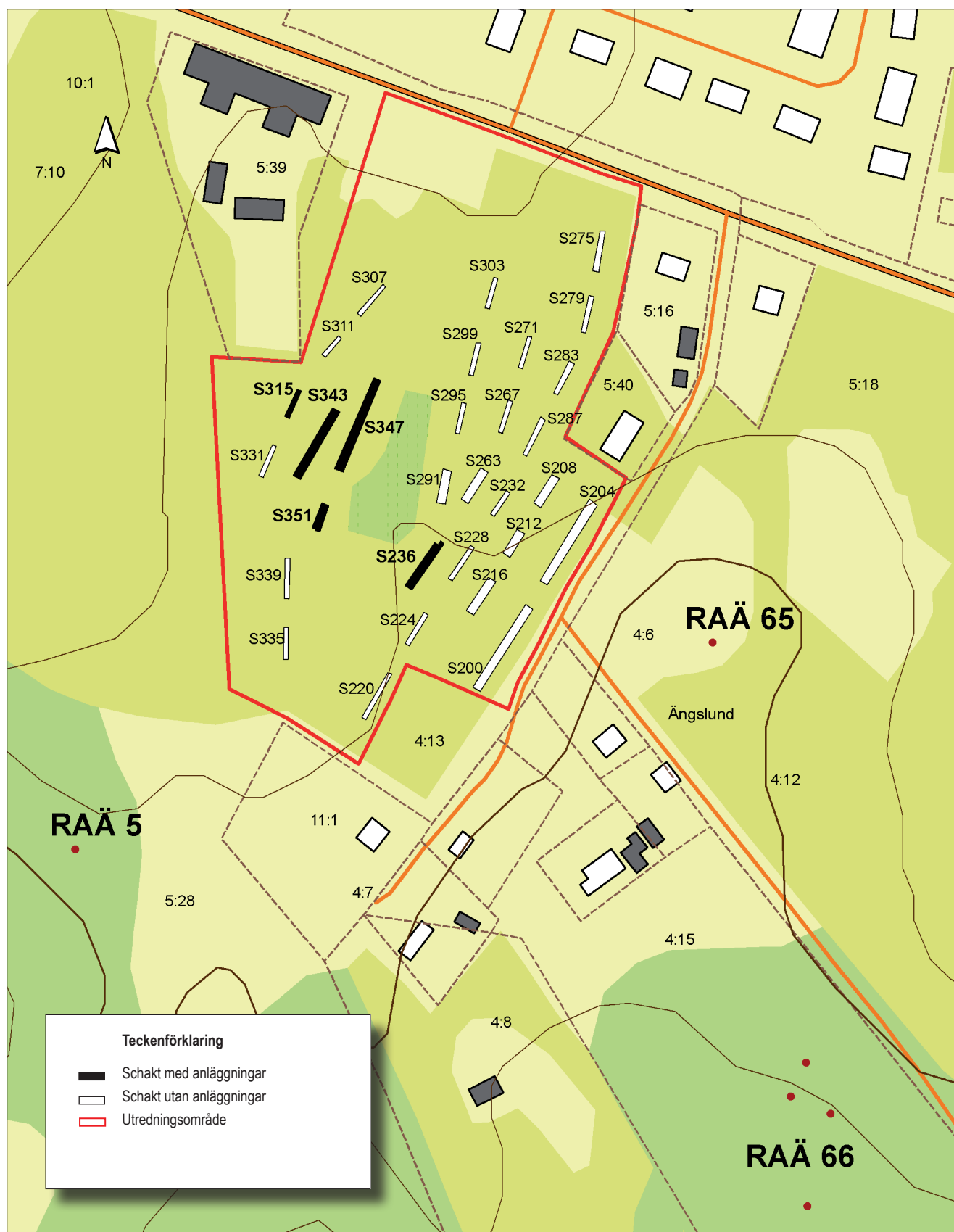

FIGUR 2. Förstorat utsnitt ur Topografiska kartans blad Jönköping 7E SV. Skala ej definierad. I figuren syns hur de omkringliggande gårdsgravfälten (blå färg) ligger i en vid cirkel runt gravfältet (RAÅ 10) (röd färg) på moränhöjden. Utredningsområdet är markerat med grön punkt, medan det tidigare undersökta boplatsoområdet (RAÅ 104) är markerat med grön ruta. Siffrorna hänvisar till respektive fornlämningsnummer.

ting ligger begravd på gravfältet bidrar till att skapa ett samband mellan dalgångens invånare och moränhöjden. Upplevelsen torde kunna utgöra grunden för en form av bygdegemenskap och medverka till att skapa tillhörighet.

Ett liknande resonemang om att större gravfält bör ha anlagts på platser som ansågs kunna representera gemensamma intressen för många människor hittar man hos Tore Artelius och Mats Lindqvist. Deras fokus ligger framför allt på Västergötland och de menar att gravfältens varierande storlek sannolikt bör ha haft betydelse för deras funktion i bygden (Artelius & Lindqvist 2007:40–41).

När det gäller storleken på Ölmstadsgravfältet på moränkullen lär inget av de omkringliggande gårdsgravfälten överstiga i antal begravda individer. När faktorer som storlek, läge och exponering till sist vägs samman, ligger det nära till hands att beteckna gravfältet på moränkullen ovanför boplatsten som ett bygdegravfält.

FIGUR 3. Utsnitt ur digitala Fastighetskartan. Kartan visar samtliga upptagna schakt inom utredningsområdet som är markerat med röd ram. I nära anslutning till utredningsområdet ligger fornlämnningarna RAÄ 5, 65 och 66 (röda punkter). Skala 1:2 000.

Utredningen

Målsättning

Den antikvariska målsättningen med den arkeologiska utredningen var att i enlighet med 2 kapitlet 11 § i Lagen (1988:950) om kulturminnen m m klargöra om tidigare icke känd fornlämning förekom inom berörd del av fastigheten Ölmstad 5:28 samt avgöra om effekterna av den planerade exploateringen skulle kunna komma att beröra eventuellt påträffad fornlämning.

Metod

Inledningsvis besiktigades hela utredningsområdet för att utröna om det förekom några synliga lämningar ovan mark (FIGUR 4–6). I samband härmed noterades de terränglägen, där fornlämning primärt bedömdes kunna finnas dold under markytan. Val av terrängläge styrdes bland annat av topografin i området. Därefter upptogs med grävmaskin ett antal sökschakt, vilka förlades till noterade terränglägen. Schakten grävdes från torvlagernivå ned till anläggningsförande nivå. I samband med schaktningen rensades de upptagna schaktytorna med handredskap.

Ett antal djupschakt upptogs i syfte att klargöra om eventuella överlagrade lämningar förekom inom området. Djupschaktningen genomfördes i tidigt skede under utredningen för att även klargöra de stratigrafiska förhållandena. Samtliga schakt och påträffade anläggningar dokumenterades och mättes in med nätverks-RTK. Inmätningarna har sedan redigerats och bedömts i IntraSIS, ett GIS-system för fältdokumentation.

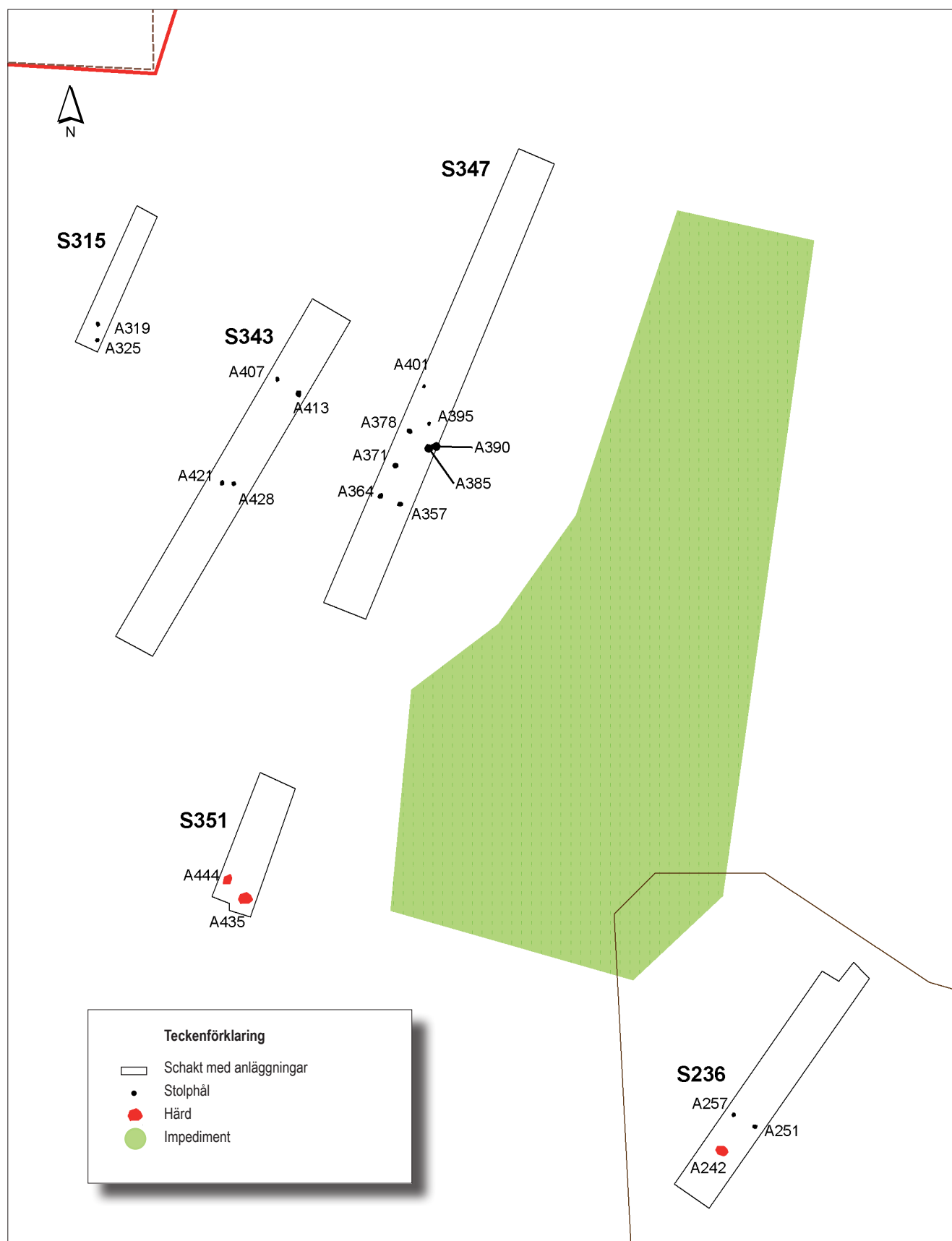
Kunskapsläge efter inventering

Det planerade exploateringsområdet som vid utredningen utgjordes av åkermark var nästan 2,5 hektar stort och hade en svag lutning mot nordväst. Mitt i åkern låg ett trädbevuxet avlångt impediment som upptog en yta motsvarande 10–25 x 55 meter (FIGUR 3).

Vid den inledande besiktningen konstaterades att goda topografiska förutsättningar fanns för att det skulle kunna förekomma lämningar av antikvariskt intresse inom exploateringsområdet. Bland annat bedömdes området väster om impedimentet som lämpligt läge för eventuell förhistorisk boplats, eftersom ytan utgjordes av en jämn eller avjämnad avsats (FIGUR 3 och 6). Närheten till tidigare registrerade förhistoriska gravar (RAÄ 5, 65 och 66) på tre ställen runtom den berörda åkern bidrog till uppfattningen att dåtida samtida boplatslämningar borde kunna påträffas i närheten (FIGUR 3). Gravarna har utifrån den beskrivning som ges i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS) sannolikt anlagts någon gång under äldre järnålder.

FIGUR 4-6. Bilden överst till vänster är tagen vid besiktning av området inför schaktning. Bilden intill togs i samband med schaktningsarbetet, som utfördes med hjälp av David Bringevik, Tabergs Entreprenad AB. I bakgrunden syns delar av samhället i Ölmstad. På nedersta bilden syns stora delar av utredningsområdet (fr nordöst). Avsatsen med de påträffade anläggningarna som sannolikt utgör spåren efter en järnåldersgård är markerad med en pil. Foto: Håkan Hylén, Jönköpings läns museum.

FIGUR 7. I figuren redovisas de anläggningar som påträffades inom utredningsytan (A=anläggningsnummer; S=schaktnummer). Skala 1:400.

Resultat efter sökschaktning

Vid utredningen upptogs 30 sökschakt, till en sammanlagd längd av nästan 441 löpmeter inom den 2,5 ha stora exploateringsytan (FIGUR 3). Schaktens bredd varierade mellan 1,70 och 3,40 meter, medan schaktlängden pendlade mellan ca 9 och 36 meter.

Schaktdjupet var i normalfallet ca 0,40–0,55 meter. Det övre lagret i schakten bestod av ett mellan ca 0,10 och 0,20 meter tjockt skikt av matjord, vilket följdes av ett mer än 0,20–0,45 meter tjockt lager med lera alternativt lera med inslag av silt. Ställvis framkom även lager med sand.

Sammanlagt uppdagades 19 anläggningar av förhistorisk karaktär. Anläggningarna har bedömts okulärt i ytplanet och tolkats som spåren efter 16 stolphål, varav hälften troligtvis är stenskodda, samt 3 härdar (FIGUR 3, FIGUR 7 och BILAGA 2). Inga fynd påträffades dock vid utredningen.

Förslag till åtgärder

Om uppdragsgivarens planer på eventuellt förvärv och exploatering inom utredningsområdet kvarstår, förordar Jönköpings läns museum att en arkeologisk förundersökning genomförs för att avgränsa, karaktärisera och datera de påträffade lämningarna. I samband med förundersökningen kommer även bevarandegraden att kunna bedömas.

De arkeologiska resultaten utgör underlag för länsstyrelsens prövning om det föreligger behov av ytterligare undersökningar innan tillstånd att rubba, ändra eller ta bort en fornlämning kan ges i enlighet med 2 kapitlet 12§ i Lagen (1988:950) om kulturminnen m m. Beträffande fastigheten Ölmstad 5:28 är det Länsstyrelsen i Jönköpings län som fattar beslut i ärendet.

Sammanfattning

Inom delar av utredningsytan har relativt välbevarade spår efter mänskliga aktiviteter påträffats. Lämningarna tillhör den repertoar av anläggningstyper som vanligtvis förekommer i förhistoriska boplatssammanhang. Även om ingen ^{14}C -analys ingår i detta skede av ärendegången, bedöms anläggningarna på erfarenhetsmässiga grunder höra till metallålder, och då troligast perioden äldre järnålder. Eventuellt skulle lämningarna kunna utgöra delar av en mindre gårdsenhet som skulle kunna vara samtida med tidigare nämnda kringliggande gravarna.

I avsnittet *Boplatsspår i Ölmstadsdalen* presenteras en möjlig tolkningsmodell för de gravar som ligger i randområdet mellan dagens åkermark och den något högre belägna skogsmarken i Ölmstadsdalen. Gravarna skulle enligt modellen kunna utgöra de indirekta, men i dag enda synliga spåren ovan mark efter de eventuella gårdsenheter som kan ha legat i en vid krets kring Kyrkröset, det stora bygdegravfältet på moränkullen i dalens mitt. Om ytorna närmast kring dessa registrerade gravar och gravgrupper undersöks arkeologiskt kan eventuellt boplatsspår påträffas som är samtida.

När det gäller den genomförda utredningen inom fastigheten Ölmstad 5:28 ligger resultaten helt i linje med den preliminära uppfattning om lokaliseringsmönstret i Ölmstadsdalen under äldre järnålder. Om lokaliseringsmönstret även gällt på fler ställen inom Ölmstadsdalen får framtida undersökningar utvisa. Utifrån vad som framkommit vid utredningen bedöms området ha mycket stor kunskapspotential och vara av vetenskapligt intresse.

Administrativa uppgifter

Förundersökningen

Länsstyrelsens tillstånd: 431-8878-08
 Jönköpings läns museums dnr: 186/08
 Beställare: Tekniska kontoret, Jönköpings kommun
 Fält- och rapportansvarig: Håkan Hylén
 Underkonsulter: David Bringevik, Tabergs Entreprenad AB, Jönköping
 Fältarbetstid: 2008-11-28, 2008-12-01
 Län: Jönköping
 Kommun: Jönköping
 Socken: Ölmstad
 Fastighetsbeteckning: Ölmstad 5:28
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad, Ölmstad 7E 4d
 Koordinater: x6422950, y1416600
 Koordinatsystem: RT90 2,5 gon V 0:-15
 Utredningsområde: 2,5 ha
 Fornlämningstyp: Lämningar av förhistorisk karaktär som sannolikt är boplagsrelaterade

Inga fynd påträffades.

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta och otryckta källor

- Artelius, T. & Lindqvist, M. 2007. *Döda minnen*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 70. Stockholm.
- Cassel, K. Red. 2005. *Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum*. Jönköping.
- Hyenstrand, Å. 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Arbetshandling. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hylén, H. 2007a. *I hjärtat av en bygd. Särskild arkeologisk utredning och arkeologisk förundersökning inför planerad bostadsbebyggelse inom fastigheten Ölmstad 2:16. Ölmstads socken i Jönköpings kommun. Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2007:08.
- Hylén, H. 2007b. *Ölmstad i blickfånget. Arkeologisk förundersökning inför planerad bostadsbebyggelse inom fastigheten Ölmstad 2:16. Ölmstads socken i Jönköpings kommun. Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2007:21.
- Hylén, H. 2009. *För folk och få. Särskild arkeologisk undersökning. Om tre järnåldersgårdar i nordöstra Småland som undersökts arkeologiskt inför planerad bostadsbebyggelse inom fastigheten Ölmstad 2:16. Ölmstads socken i Jönköpings kommun. Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2008:30. Jönköping.
- Lag (1988:950) om kulturminnen m m. Utfärdad: 1988-06-30. Kulturdepartementet. Tillgänglig på internet (2009-01-27): <http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1988:950>
- Olausson, M. 1997. Hus och tomt i Uppland och Södermanland under yngre bronsålder och äldre järnålder. *Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid. Bebyggelsehistorisk tidskrift. Nr 33*. Red. Kyhlberg, O. s. 95–116.
- Selinge, K-G. 1994. Gravar och järnåldersbygd. *Kulturminnen och kulturmiljövård*. Red. Selinge, K-G. s. 28–35. Sveriges Nationalatlas. Stockholm.

Arkiv

- Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS). Stockholm.
Länk: <http://www.fmis.raa.se/fmis/>
- Topografiska arkivet. Jönköpings läns museum.

Fornlämningar i Ölmstads socken

I tabellen redovisas de fornlämningar som nämns i avsnittet *Boplatsspår i Ölmstadsdalen* och finns förtecknade i FIGUR 2. Fornlämningarna har registrerats vid tidigare fornminnesinventeringar i Ölmstads socken. Uppgifterna kommer från inventeringsböckerna och är hämtade ur Riksantikvarieämbetets fornminnesinformations-system (FMIS).

Fornlämningsnr	Lämningstyp	Anmärkning
2	Grav	1 kvadratisk, stenfylld stensättning
5	Grav	1 kvadratisk röse
8	Gravfält	5 högar, 1 rund, övertorvad stensättning, 1 kvadratisk stensättning
9	Grav	1 kvadratisk stensättning
10	Gravfält	1 röse, 5 runda stensättningar, 5 kvadratiske stensättningar, 2 rektangulära stensättningar, 2 kvadratiske stenkretsar
11	Gravfält	1 röse, 3 runda stensättningar, 1 kvadratisk stensättning
13	Gravfält	1 röse, 3 kvadratiske stensättningar
16	Gravfält	1 kvadratisk röse, 2 kvadratiske stensättningar, 1 oregelbunden stensättning
22	Grav	1 rest av oregelbunden stensättning
40	Grav?	1 närmast rund stensättning?
41	Grav?	1 kvadratisk stensättning?
42	Gravfält	5 runda stensättningar, 1 kvadratisk stensättning, 1 oregelbunden stensättning
65	Grav?	1 kvadratisk stensättning?
66	Gravar	1 kvadratisk stensättning, 1 stensättningsliknande lämning, 2 runda stensättningar
70	Grav	1 kvadratisk stensättning
97	Grav	1 rund stensättning
104	Boplat	flertal stolphål, nedgrävningar, härdar, kokgropar, hägnader, långhus (se rapporter av Hylén 2007a, 2007b och 2008)

Anläggningar påträffade vid utredningen

I tabellen redovisas de anläggningar som påträffades vid utredningen. Anläggningarna är dokumenterade och bedömda utifrån hur de framträdde i ytplanet efter schaktning. Vid eventuell förundersökning kan anläggningstyperna komma att korrigeras något. Inmätningarna har gjorts utifrån rikets koordinatnät: RT90 2,5 gon V 0:-15.

Anl nr	Anl typ	X-koordinat	Y-koordinat
242	Härd	6422907.666	1416616.849
251	Stolphål, stenskott	6422909.447	1416619.290
257	Stolphål, stenskott	6422910.319	1416617.719
319	Stolphål	6422968.129	1416571.264
325	Stolphål	6422966.959	1416571.220
357	Stolphål, stenskott	6422954.976	1416593.343
364	Stolphål, stenskott	6422955.579	1416591.917
371	Stolphål, stenskott	6422957.791	1416593.006
378	Stolphål	6422960.314	1416594.025
385	Stolphål	6422959.234	1416595.348
390	Stolphål	6422959.208	1416595.703
395	Stolphål	6422960.859	1416595.465
401	Stolphål, stenskott	6422963.605	1416595.081
407	Stolphål	6422964.100	1416584.378
413	Stolphål, stenskott	6422963.036	1416585.915
421	Stolphål	6422956.538	1416580.336
428	Stolphål, stenskott	6422956.469	1416581.194
435	Härd	6422926.171	1416582.060
444	Härd	6422927.555	1416580.731

I slutet av november 2008 genomförde Jönköpings läns museums arkeologer en utredning i de centrala delarna av Ölmstad som är beläget nordöst om Jönköping.

Vid fältarbetet påträffades relativt välbevarade spår efter mänskliga aktiviteter. Lämningarna tillhör den repertoar av anläggningstyper som vanligtvis förekommer i förhistoriska boplatssammanhang. Även om ingen ¹⁴C-analys ingår i detta skede av ärendegången, bedöms anläggningarna på erfarenhetsmässiga grunder höra till metallålder, och då troligast perioden äldre järnålder. Eventuellt skulle lämningarna kunna utgöra delar av en mindre gårdsenhet som skulle kunna vara samtida med de förhistoriska gravar som ligger i närområdet.

Utifrån vad som framkommit vid utredningen bedöms området ha mycket stor kunskapspotential och vara av vetenskapligt intresse.

